

Освітня політика Центральної Ради у контексті українського державотворення

У статті розглянуто освітню політику Центральної Ради як важливу складову процесу державотворення періоду Української революції 1917 – 1921 рр.

Ключові слова: українізація школи, національна школа, національна система освіти, самоідентифікація.

Вивчення закономірностей і специфіки процесів націє- та державотворення в Україні є важливою складовою сучасних українознавчих досліджень, які, тут ми погоджуємося з думкою В. Піскун, є не лише «фактом сучасної української дійсності, а й значним націєтворчим чинником. Із зростанням рівня розвитку українознавства як науки, знання про Україну й українців сприятиме утвердженню української спільноти у світовому культурному просторі» [11, с. 90].

Варто зазначити, що хоча процес виникнення націй скрізь мав свою специфіку й унікальність, проте існував ряд спільних чинників, які були умовою його успішного протікання та завершення для всіх європейських країн. Для більшості європейських спільнот, в тому числі й для української, формотворчими чинниками були: спільна культура, історична та релігійна спадщина, мова.

Наріжним об'єднуючим елементом спільнот виступає культура. Як відомо, основним способом передачі наступним поколінням накопиченого досвіду культури є освіта. Освіту розглядаємо як соціальний інститут, який поширює панівну в суспільстві ідеологію, відображає в своїй структурі й функціонуванні суспільні відносини і є одним із важливих засобів забезпечення спадкоємності поколінь. У дослідженнях Е. Гелнера, Д. Орлоффа, Е. Сміта Е. Хобсбаума, та інших теоретиків націєтворення обґрунтовується роль освітнього чинника як важливої складової націє- та державобудівництва. Так, зокрема, Е. Сміт, зосередивши свою увагу на національній ідентичності, підкреслює значення освіти для формування національних культур: «Утворення світських масових націй стало кінець кінцем наслідком енергійної програми політичного

згуртування, здійснюваної через загальнодержавну систему народної освіти» [17, с. 69]. Тобто, освіта, поряд з «територіальністю», участю громадян у націоналістичній діяльності та громадянством, є однією з найважливіших, притаманних територіальному націоналізму й ідентичності рис, які вони намагаються створити. Таким чином, підсумовує Е. Сміт, «освіта не менш потрібна для добра національної спільноти, як і для добра індивіда» [17, с. 124–126]. У цьому контексті, наголошує Е. Гелнер, система освіти сучасних націй-держав західного типу «виконує функцію консолідації суспільства». Адже, набувши масового характеру, вона, з одного боку, забезпечує загальний доступ до неї усім членам суспільства, а з іншого, маючи національний зміст, сприяє усвідомленню людиною власної ідентичності. Отже, за висновком дослідника, «досить впливовою інституцією є школа, оскільки культура, яка передається через школу, а не та, що передається на місці, в локальній спільноті, визначає корисність, чесність і самоповагу сучасної людини» [1, с. 68].

Цієї ж точки зору притримуються і українські науковці. Так, зокрема, С. Кримський переконаний, що освіта «входить до визначення самого поняття нації. Не тільки територія, мова, економіка, але й спосіб трансляції культури. Освіта – це одна з ознак нації, яка створює єдине культурне поле» [8].

Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати: суспільство забезпечує своє існування через освітні процеси на які покладається завдання виховання свідомих громадян спільноти, здатних відтворювати національні імперативи і готових присвятити себе служінню суспільства.

Оскільки кожна етнічна спільнота передає та відновлює свої культурні вартості через рідномовну освіту, то вихід на чільне місце в українському національно-культурному русі на поч. ХХ ст. шкільного питання був цілком закономірним. «Питання про широку вселюдську освіту є одним з найважливіших питань у кожної нації. У нас, українців, це питання має ще більшу вагу, бо ми zostалися в просвітних справах позад усіх європейських народів, і в нас справа освіти є разом і справою нашого національного відродження. Коли ми хочемо чогось досягти як національний організм, мусимо з усієї сили стати до освітньої

роботи» [2, с. 3], – стверджував Б. Грінченко.

Українські педагоги Б. Грінченко, О. Іванчук, С. Русова, С. Сірополко, І. Стешенко, Я. Чепіга, І. Ющишин ставили за мету виховання національно свідомих українців, зорієнтованих на національний виховний ідеал.

Відстоюючи ідею української національної школи, М. Грушевський наголошував, що її створення «є однією з найсильніших заporук національного відродження». У передмові до книжки «Про українську мову і українську школу» вчений зазначає, що створення рідної школи є однією з найголовніших потреб «нашого національного життя»: «Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові... І наш нарід не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючись свого, розширюючи освіту на рідній мові, а освітою доходитиме і всякого ладу і права» [3, с. 25].

Аналіз української педагогічної спадщини дає нам підстави стверджувати: на початку ХХ ст. українськими освітянами були розроблені концептуальні засади національної освіти і виховання, основні напрямні розбудови української школи. Вищезазначені педагогічні ідеї були покладені в основу реформ освіти, які проводилися в Українській Народній Республіці упродовж 1917 – 1921 рр. за безпосередньої участі О. Музиченка, І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополка, І. Стешенка, П. Холодного, Я. Чепіги та ін. і віднайшли свій вияв у «Проекті єдиної школи на Україні», що набрав чинності уже на еміграції у Тарнові після затвердження його Радою Республіки – тимчасового представницького органу УНР за межами України.

Державотворчі процеси періоду Української революції 1917 – 1921 рр. поставили на порядок денний поряд із політичними і питання національно-культурного відродження, серед яких особливо вагоме місце посідали проблеми створення рідної національної школи. Власне всі українські уряди (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР) розуміли, що побудова соборної Української держави можлива лише за умови подолання комплексу «малоросійства», відродження національної самосвідомості українського народу та об'єднання

навколо національної ідеї всіх верств українського суспільства. Тому-то питання національно-культурного відродження займали особливо вагоме місце в діяльності українських урядів. Саме в період національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) національна складова стала теоретичною і практичною основою діяльності нової школи, орієнтованої на вільне виховання, трудовий принцип та народні традиції.

На порядок денний були поставлені практично всі освітянські проблеми: про українізацію школи і всієї системи освіти, про обов'язкове безкоштовне, світське навчання, про організацію початкової, середньої, вищої і професійної школи, про дошкільне виховання і позашкільну освіту, про підготовку вчителів і працівників у галузі народної освіти, про забезпечення шкіл і освітніх установ підручниками, навчальними посібниками, про розвиток науки, культури, мистецтва, преси тощо. Але всі ці проблеми об'єднувало головне й визначальне питання – про національну школу. «Рідна, національна школа, це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужості, якою окуто було його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомості. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності. Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до сього часу панувала у нас на Україні, раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися усього рідного, нехтувати усім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати матерню мову і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного люду. Це була школа політичного рабського виховання, де однаково нівечилась і особа учителя і увесь духовний склад учнів... Живою працею збудуємо ми собі нову рідну вільну національну школу!... Доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої дужої нації» [16, с. 4–7], – зазначала С. Русова у своїй доповіді «Націоналізація школи», виголошеній на Другому Всеукраїнському учительському з'їзді (23 – 25 серпня 1917 р.).

З утворенням Центральної Ради рішуче було взято курс на відродження національної школи. Аналіз урядових постанов, документів, ухвал, прийнятих у

той час, переконливо свідчить – творення української національної школи стали важливою складовою державотворчих процесів в Україні. Уже 22 березня 1917 року у зверненні «До українського народу» Центральна Рада закликала вимагати «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях, ... від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні» [9, с. 399]. А ще через декілька днів, 25 березня 1917 р. на її засіданні було утворено шкільну комісію на чолі з відомим національно-освітнім та культурним діячем І. Стешенком, яка мала керувати справою народної освіти. Після проголошення І Універсалом автономії України (червень 1917 р.) формується перший державний орган управління освітою – Генеральний Секретаріат освіти, який очолив той же І. Стешенко.

У березні – квітні українська Центральна Рада за участю Товариства шкільної освіти (ТШО), що постало одразу по лютневій революції 1917 р., визначила основні напрямки перебудови освіти в Україні, які віднайшли свій відбиток у постановах І-го та ІІ-го Всеукраїнських учительських з'їздів, що проходили у Києві того ж року. Програмою передбачалося, насамперед, встановлення початкової школи єдиного типу, проведення українізації школи, відродження української мови і використання її в усіх сферах суспільного життя, створення нових і українізація вже існуючих навчальних закладів, організацію Української Академії Наук «як неминуче потрібного органу для розвитку українознавства і взагалі науки на українській мові», реорганізацію публічних бібліотек з тим, щоб центральне місце у них посідала українознавча література, ліквідація неписьменності серед дорослого населення через організацію позашкільної освіти тощо [7, с. 21–24].

Заходи Центральної Ради щодо українізації освіти знаходили гарячу підтримку широкої української громадськості. По всій Україні проходять мітинги, збори, повітові і земські зібрання, учительські та селянські з'їзди, на яких ухвалюються рішення про перехід на навчання в різних закладах освіти українською мовою.

Варто, на нашу думку, звернути увагу на резолюції I-го Всеукраїнського учительського з'їзду, в яких визначалась програма діяльності Генерального Секретаріату Освіти та проголошувались основні організаційні засади національної школи в Україні: 1) школа має бути єдиною; 2) всі громадяни мають право на «безплатну нижчу, середню і вищу освіту з забезпеченням учням підручників, одежі, харчу» тощо; 3) освіта повинна бути обов'язковою і світською; 4) відкриття з осені 1917 – 1918 акад. року українського народного університету у Києві та впровадження в усіх вищих школах України курсів української мови. Українізація нижчої початкової школи повинна переводитись з 1 вересня 1917 р., а українізація вищої початкової і середньої школи, а також учительських інститутів і семінарій – згідно з вимогами першого вчительського з'їзду [14, с. 32–35].

Отже, на підставі вищезазначеного можемо стверджувати: обговорення актуальних проблем та прийняття постанов і резолюцій двох учительських з'їздів закладали надійне підґрунтя для формування національної системи освіти в Україні.

Безсумнівно, значною заслугою Центральної Ради було те, що вона, незважаючи на складну внутрішньо-політичну ситуацію, адже «не можна забувати, що багато міської людності – росіяни, жиди, зросійщені українці – мали взагалі антиукраїнське наставлення» [12, с. 484], послідовно розгортала будівництво нової освітньої системи в Україні. Виконання намічених завдань наштовхувалося на значні труднощі. Рух українського вчительства за українізацію школи зустрів значний спротив російської частини вчительства та зросійщених українців, які фактично саботували роботу по українізації середніх та вищих шкіл. Окрім того, давалося взнаки брак коштів, досвічених учителів та відсутність діяльних виконавчих структур на місцях. Безпосередня учасниця тих подій С. Русова, яка на особисте запрошення І. Стешенка очолювала у Генеральному Секретаріаті Освіти відділ дошкільної освіти і дошкільного виховання, у своїх спогадах зазначала: «Одним із світлих замірів Стешенка була організація селянських гімназій. Вони дуже подобалися населенню, але й тут бракувало

людей, бракувало учителів, що могли всі предмети гімназійного курсу викладати по-українськи. В Києві українізація шкіл і особливо гімназій викликала страшенне обурення росіян, кожна гімназію доводилося улаштовувати з боротьбою» [15, с. 181]. І суспільно-політичні, і громадські діячі, і передове учительство глибоко усвідомлювали – через ширення освіти, впровадження української мови, утвердження школи на українознавчій основі, яка даватиме не лише знання, але й виховуватиме молодь в дусі «загальнодемократичних принципів і національних ідеалів» закладатимуться підвалини майбутньої української держави. «Досі ми не мали своєї школи, а нація без школи – не нація, а етнографічний матеріал, попихач, яким ми були стільки віків. «Українець» – досі було невідоме слово, і тепер воно ще не прийшло у всі верстви громадянства. Але недалекий той час, коли у нас не буде ні одного селянина, котрий не сказав би, що він українець, і це зробить школа» [10, с. 126–127], – відзначав Голова Генерального Секретаріату, а пізніше Голова Директорії УНР В. Винниченко.

Фактично всі заходи щодо реалізації політики Центральної Ради в галузі освіти лягли на свідому частину вчителів, об'єднаних у Всеукраїнську Учительську Спілку, затверджену постановою Всеукраїнського професійного учительського з'їзду (26–28 серпня 1917 р.). Саме завдяки її активних дій влітку 1917 р. вдалося zorganizувати до сотні короткотермінових курсів для перепідготовки вчителів. У Києві подібні курси працювали при Педагогічному музеї. Вже на початку грудня Спілка нараховувала 9427 членів [4, с. 276].

Активізується діяльність «Просвіт». 3 жовтня 1917 р. на своєму з'їзді у Києві за участі 400 делегатів – представників як з «автономної» України, так і з Донщини, Вороніжчини, Курщини, Кубані й Бессарабії, вони засновують Всеукраїнську Спілку «Просвіт», окреслюють широку програму дій в галузі позашкільної освіти на національному ґрунті.

У відкритті шкіл брали участь окремі товариства, громади, приватні особи, які усвідомлювали потреби української освіти. Усе це свідчило про нагальну потребу української школи та широке залучення до цього процесу українського громадянства. Підтвердженням цілеспрямованих дій нової української влади по

розбудові шкільництва й поширенню освіти в Україні можуть бути наведені нижче дані. На осінь 1917 р. в Україні було відкрито 53 українські середні школи на громадські або приватні кошти. Із них на Київщині – 18, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5 гімназій і 1 реальну школу, на Чернігівщині – 1, по – 2 на Катеринославщині. Крім того, відкриваються гімназії в Харкові, Катеринодарі, с. Дмитрівцях біля Таганрогу і в Ростові-на-Дону [18, с. 115].

Серед нових навчальних закладів, відкритих в Україні з початком революції, були й українські гімназії у Києві. Їх появі передувала напружена робота створеного ще на початку березня 1917 р. Товариства шкільної освіти, куди ввійшли Педагогічні комісії, що мали на меті розробку нових програм для різних шкільних предметів та організацію роботи українських шкіл. До цієї роботи були залучені відомі громадсько-політичні діячі та педагоги: К. Буханівська, Й. Гермайзе, В. Дурдуківський, О. Дорошкевич, А. Лещенко, С. Пастернак, В. Прокопович, С. Русова, Т. Сушицький, П. Холодний. Приймається рішення з нового навчального року перевести всі початкові школи на селі на українську мову викладання, а в Києві ряд шкіл українізувати. Висувались навіть пропозиції негайної українізації кількох російських гімназій, а в Київському університеті перейти на викладову українську мову. Проблема полягала у відсутності потрібних кадрів викладачів та відповідних підручників. Врешті вирішено було відкрити спочатку одну українську гімназію у Києві. Нею стала Перша українська гімназія імені Т. Г. Шевченка – заснована 31 березня (18 березня за ст. ст.) 1917 р. Товариством шкільної освіти на власні кошти. У вересні того ж року в Києві було відкрито ще три гімназії [18, с. 113–115].

Важливим здобутком на ниві української просвіти стало й відкриття 18 жовтня 1917 р. у Києві Українського Народного Університету в складі історично-філологічного, правничого і фізико-математичного факультетів. На кінець жовтня – початок листопада в університет слухачами записалися вже 1370 осіб. Наступним кроком у справі реорганізації вищої школи стало заснування 20 листопада Педагогічної Академії, яка мала вирішувати важливе освітнє завдання – готувати вчителів українознавства для українських шкіл [13, с. 108–109].

Про послідовність дій у здійсненні освітньої політики Центральної Ради свідчить і циркуляр, розісланий І. Стешенком всім директорам середніх і вищих початкових шкіл на Україні у жовтні 1917 р., де, зокрема, підкреслювалося: «Вимогами власного історичного життя та подіями революції український народ на його землі поставлено на ступінь народів державних. Мова його має бути офіційною, урядовою, із нею має бути знайомий кожен громадянин України. З огляду на те, Генеральний Секретаріат України визнав принципіально потрібним, щоб в усіх середніх та вищих початкових школах, які користуються державними правами, були заведені предмети: українська мова і література, історія та географія України. Генеральний Секретаріат також важає бажаним, щоб уже з цього року, коли знайдуться учителі, в школах з більшістю учнів-українців, навчання провадилось українською мовою з забезпеченням прав національних меншин» [6, с. 110–111].

Звертає увагу й той незаперечний факт, що Центральною Радою вперше на державному рівні було здійснено спробу практичної реалізації захисту інтересів і прав українців, як на Україні, так і за її межами. Звертаючись 14 жовтня 1917 р. «До українців поза межами України суших», Генеральний секретар Народної освіти І. Стешенко по-суті означив стратегічне завдання Центральної Ради – розбудову незалежної Української держави об'єднаними зусиллями українства в усьому світі, яке самоусвідомлює себе єдиною нацією: «В об'єднанні всіх сил наших людей будемо творити далі життя: тоді ніде не викоринеться рід наш, і не посміються над нами чужі люди, що досі нашу мову, наш звичай, нашу правду вважали за ніщо». Важливим чинником самоідентифікації та самоусвідомлення українців як єдиної нації діячі Центральної Ради вважали рідну школу на рідній українській мові, створенням якої мають опікуватися як самі українці так і українська держава. «Це об'єднання дасть нам перш за все рідна школа. Тепер на Україні наука йтиме на рідній українській мові. Дбайте ж і ви про рідну освіту, одкривайте в себе школи на рідній мові. Про всі відкриті українські школи сповіщайте нас і ми вам допоможемо, щоб в тих школах була добра наука... Охороняючи на Україні права інших народів, що розселились між нашим людом,

ми подбаємо, щоб і вам чужі люди не робили лиха. Єднанням та спільними силами добуватимемо кращу долю всьому нашому народові, де б він не жив, чи на землі своїх предків, нашій і вашій Україні, чи на далекій чужій землі» [5, арк.8, 8 зв.].

Отже, серед стратегічних напрямків діяльності Української Центральної Ради, які охоплювали процеси державотворення, досить важливим була опіка над українцями як в Україні, так і поза її межами. Реалізація ж визначених завдань мала здійснюватись, передовсім, через освіту, організацію українського шкільництва та просвітництва.

Список використаних джерел

1. Гелнер Е. Нації та націоналізм: Націоналізм / Ернст Гелнер; [пер. з англ. Г. Касьянов]. – К., 2003. – 300 с.
2. Грінченко Б. Перед широким світом / Борис Грінченко. – К., 1907. – 320 с.
3. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський; [передм. Я. Гояна]. – К.: Веселка, 1991. – 43 с.
4. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917 – 1923: в 2-х т. – Т. 1. «Доба Центральної Ради» / Д. І. Дорошенко; Ю. Галушко (упоряд.). – К.: Темпора, 2002. – 437 с. – (Документально-наукове видання).
5. ЦДАВОВ України. – Ф. 1115. Українська Центральна Рада. – Оп. 1. – Спр. 56. До українців поза межами України сущих. Від Генерального секретаря Народньої освіти, 14 жовтня 1917 р.
6. З діяльності Секретаріату Народньої Освіти // Вільна Українська школа. – 1917. – № 2. – С. 110–111.
7. Крилов І. Система освіти в Україні (1917 – 1930): досліді і матеріали / Іван Крилов. – Мюнхен, 1956. – 96 с. – (Інститут для вивчення ССРСР).
8. Кримський С. Формування українського гуманітарного простору – шлях до національної консолідації: Круглий стіл в Національному інституті стратегічних досліджень з обговорення Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.niss.gov.ua/Table/161106/161106.htm>

9. Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Документи і матеріали. Довідник: у 2-х ч. / упоряд.: І. О. Кресіна (кер.) та ін. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. I. – 583 с.
10. Пастернак С. П. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917 – 1919 рр. / С. П. Пастернак. – К.: Друкар, 1920. – 127 с.
11. Піскун В. М. Етапи розвитку українознавства / В. М. Піскун // Українознавство: [навч. посіб. для вищ. навч. закл.] / за ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 67–92.
12. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: в 2-х т. – Т. 2. Від середини XVI століття до 1923 року / Н. Д. Полонська-Василенко. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1993. – 608 с.
13. Про вищі українські школи на Україні // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 2. – С. 108–109.
14. Резолюції II-го Всеукраїнського Учительського З'їзду в Києві // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 1. – С. 32–35.
15. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова; В. Сергійчук (упоряд.); М. Іщенко (ред.); Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Центр українознавства та ін. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с. – (Наукове видання).
16. Русова С. Націоналізація Школи / Софія Русова // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 1. – С. 4–7.
17. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Таращук]. – К., Основи, 1994. – 223 с.
18. Хроніка // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 2. – С. 113–115.

Божук Л.В. Політика Центральної Ради в сфері образования в контексте создания украинского государства

В статье рассматривается политика Центральной Рады в сфере образования как важная составная процесса создания независимого государства периода Украинской революции 1917–1921 гг.

Ключевые слова: украинизация школы, национальная школа, национальная система образования, самоидентификация.

Ludmyla Bozhuk **An educational policy of Centralna Rada is in the context of Ukrainian statebuilding**

The educational policy of Centralna Rada as important component of process of statebuilding in the period of Ukrainian revolution 1917-1921 is considered in the article.

Key words: ukrainizaciya of educational system, national school, national system of education, self-identity

Стаття Освітня політика Центральної Ради в контексті українського державотворення // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. Вип. 66. – К., 2012. – С. 98-104.